

Recep Murat GEÇİKLİ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Department of History, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Türkiye

recep.gecikli@atauni.edu.tr

Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi ve TBMM Hükümeti'nin Bu Konudaki Tutumu

Azerbaijan's Bolshevization and the Attitude of the Grand National Assembly of Turkey Government on this Issue

Öz

Azerbaycan'ın XX. yüzyıl başlarında yaşadığı siyasi dönüşümler, bölgesel dengeyi etkileyen önemli bir süreci yansıtmaktadır. Bu dönemde, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve "1917 Ekim Devrimi"nin etkisiyle Azerbaycan, bağımsızlık arayışında yeni bir evreye girmiştir. Ancak, bu arayış, "Bolşevik" etkisi altında bir yönetim kurulmasıyla ve "Bolşevikleşme" sürecinin başlamasıyla şekillenmiştir.

Azerbaycan'ın 28 Mayıs 1918'de ilan ettiği bağımsızlık hareketi iç ve dış baskılarla çevrili bir mücadeleye dönüşmüştür. Bolşevik Kızıl Ordusu'nun 1920'de Azerbaycan'ı tamamen işgali, ülkenin Bolşevikleşme sürecini hızlandırmış ve 1922'de "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" olarak Sovyetler Birliği'ne katılmasına neden olmuştur.

Bu siyasi gelişmelerin içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tutumu önemli bir yer tutmaktadır. TBMM, Azerbaycan'ın bağımsızlığına duyduğu destekle, Sovyet etkisine karşı net bir tavır almıştır. Diplomatik ilişkilerde Türkiye'nin Azerbaycan'ı destekleme çabası, bölgesel dengeyi etkilemiş ve Türkiye'nin dış politikasının önemli bir unsuru olmuştur.

Bu çalışmada Azerbaycan'ın Bolşevikleşme süreci ve TBMM'nin bu süreçteki tutumu detaylı bir şekilde ele alınacak, dönemin karmaşıklığı içinde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin nasıl şekillendiği incelenecektir. Bu analiz, tarihsel bir perspektifle, bölgesel siyasi dinamikleri anlamak adına önemli bir pencere sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Azerbaycan, Bolşeviklik, TBMM Hükümeti

Abstract

The political transformations that Azerbaijan experienced in the early 20th century reflect an important process that affected the regional balance. In this period, with the collapse of the Russian Empire and the impact of the "1917 October Revolution", Azerbaijan entered a new phase in its quest for independence. However, this quest was shaped by the establishment of a government under the "Bolshevik" influence and the start of the "Bolshevization" process.

Azerbaijan's independence movement declared on May 28, 1918, turned into a struggle surrounded by internal and external pressures. The occupation of Azerbaijan by the Bolshevik Red Army in 1920 accelerated the country's Bolshevization process and led to it joining the Soviet Union in 1922 as the "Azerbaijan Soviet Socialist Republic". Within these political developments, the attitude of the Turkish Grand National Assembly holds an important place. Turkish Grand National Assembly, with its support for Azerbaijan's independence, took a clear stance against Soviet influence. Turkey's effort to support Azerbaijan in diplomatic relations affected the regional balance and became an important element of Turkey's foreign policy.

In this study, Azerbaijan's Bolshevization process and the Turkish Grand National Assembly's attitude toward this process will be discussed in detail, and how Turkey-Azerbaijan relations were shaped by the complexity of the period will be examined. This analysis will offer an important window to understand the regional political dynamics from a historical perspective.

Keywords: Atatürk, Azerbaijan, Bolshevism, Turkish Grand National Assembly Government

Geliş Tarihi/Received	24.11.2023
Revizyon/Revision	24.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted	19.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date	28.09.2024

Atıf

Geçikli, R. M. (2024). Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi ve TBMM Hükümeti'nin Bu Konudaki Tutumu. *Turcology Research*, 81, 552-561.

Cite this article

Geçikli, R. M. (2024). Azerbaijan's Bolshevization and the Attitude of the Grand National Assembly of Turkey Government on this Issue. *Turcology Research*, 81, 552-561.

Giriş

Bolşeviklerin Yönetimi Ele Geçirmeleri

Bolşevikler “*Ekim 1917 İhtilali*”¹ (Carr, 1989: 74-76,100) ile Rusya’da yönetimi ele geçirdikten sonra sadece Rusların yaşadığı bölgelerde değil, aynı zamanda Orta Asya’da da işgale dayalı bir yayılma politikası yürüttü. Bu doğrultuda mevcut Türk yönetimlerine Bolşevik Hükümeti saldırıya geçerek işgal sürecini hızlandırdı (Sünbül, 1990:99).

Bolşevikler tarafından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ne² yapılan saldırı diğerlerine yapılandan iki yıl sonra gerçekleşti (Sarı, 2017:1078). Bunun en önemli nedeni Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin düzenli bir orduya sahip olması idi. Azerbaycan’daki düzenli ordu ülkenin işgal sürecini geciktirmişti. Bolşeviklerin işgaldeki amacı; Azerbaycan’da hâkimiyet kurarak başta İngiltere olmak üzere diğer emperyalist devletler gibi Bakü’deki petrol rezervlerine ulaşmak idi (Sünbül, 1990: 99).

*Kızıl Ordu*³ 25 Nisan 1920’de saldırı harekâtına geçti (Carr, 2015: 59). Bu sırada Azerbaycan ordusu Karabağ’da Ermeniler ile savaşıyordu. Bu nedenle Kızıl Ordu’nun saldırısını Bakü’de engelleyecek bir askeri gücün olmaması Bolşeviklerin işini kolaylaştırmaktaydı. 27 Nisan’da gerçekleştirilen işgal hareketi sonucunda, *Müsavat Partisi*⁴ büyük zarar gördü (Baykara, 1975: 202-208; Kasım, 2009: 19). Hükümet istifa etmek zorunda kaldı. Bolşevik işgaline karşı Mehmet Emin Resulzade⁵ bazı tedbirler aldıysa da, başarılı olmadı (İstiqlal Mücadiləmizin Parlaq Siması Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, 2014: 5-12; Büyükaşahin, 2020:29) ve SSCB lideri Josef Stalin⁶ tarafından sürgün edildi (Wood, 2005: xi; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/josef-stalin-1879-1953>; Yaguplu, 2015: 60-62) Ancak Bakü’de bulunan Müsâvat Partisi yer altı faaliyetlerini sürdürmeye devam etti (Akpınar, 2008: 4).

Bakü’deki Azerbaycan Komünistleri bunu fırsata dönüştürmek için harekete geçti. Onların amacı ise yönetimi ele geçirmektir. Ancak bunun yasal süreçte gerçekleşmesinin kendilerine meşruiyet kazandıracaklarını bilmekteydiler. Bu doğrultuda aynı gün Parlamento’yu toplantıya çağırdılar ve Parlamento’nun tüm yetkilerinin Azerbaycan Devrimci Askerî Komitesi’ne⁷ bırakılmasını teklif ettiler (Porsuk, 2019: 5). Bunda Azerbaycan Parlamentosu’nu korumakla görevli Muhafız Alayı’nın Bolşevikler tarafına geçmesi de etkili oldu (Resulzade, 1990: 109-110).

Bolşevik taraftarı komünistler, Parlamento’ya yönetimin kendilerine geçmesi hâlinde Azerbaycan bağımsızlığının güvence altında olacağı ve ülke idaresinin Rus yönetimine bırakılmayacağı konusunda güvence verdiler. Azerbaycan Parlamentosu 27 Nisan’da bazı

¹ “*Ekim Devrimi*” olarak da adlandırılmaktadır. Romanov Hanedanı’nı deviren 1917 Şubat Devrimi toplumsal eşitsizliklerin yaşandığı bir devlette halkın isyan etmesinin bir sonucuydu. Devrimin başarıyla sonuçlanmasından sonra halk temsilcilerinden oluşan geçici bir hükümet kuruldu. Ancak yönetim sonraki süreçte Burjuvazi’ye ve Askeri Devrimci Komite’ye bırakılacaktı. Bu sırada İsviçre’de sürgünde bulunan Bolşevik lider Vladimir Lenin ile Grigori Zinoviyev, Karl Radek, Grigory Sokolnikov ve Georgy Safarov Mühürlü Tren ile Almanya ve İsveç’i geçerek 3 Nisan 1917’de Petrograd’a ulaştı. Ekim Devrimi 3 Nisan’dan 25 Ekim 1917’e kadarki süreçte Petrograd’daki geçici hükümetin devrilerek iktidarın Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçmesini sağlayan sürecin adıdır. Devrim sonrası SSCB’nin kurulması hızlandırıldı.

² 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Millî Şurası tarafından kuruldu. Bu devlet ilk cumhuriyet olmuştur. Ancak 1920’de SSCB’ye katıldı. 30 Eylül 1991’de SSCB yıkılınca bağımsızlığını tekrar ilan etti. Kurulmasında Mehmet Emin Resulzade etkin olarak çalışmıştır. 1917’de Bağımsız Azerbaycan fikrini savunan Mehmet Emin Resulzade Müsavat Partisi’nin de başkanı oldu.

³ Bolşevik liderler askerî açıdan güçsüz olmanın yarattığı durumun zorluklarını bilmekteydi. Bu nedenle Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmamışken 23 Şubat 1918’de tam adı “*İşçi ve Köylülerin Kızıl Ordusu*” olan bu orduyu kuruldu. Bu tarih Kızıl Ordu’nun kuruluş tarihi olarak her yıl kutlanmaktadır. Kızıl Ordu’nun oluşturulması ise Lev Troçki tarafından yapıldı. Asker seçiminde Çar’ın eski subayları tercih edildi. Ordunun ana karakteri ise “*Enternasyonal devrimci*” olarak belirlendi. Ancak kuruluşunda ulusal bir anlayış da vardı. 1922’de SSCB’nin resmî ordusu oldu. 1946’ya kadar SSCB’nin silahlı gücü olarak hizmet etti.

⁴ 1911’de Mehmet Emin Resulzade’nin girişimleri sonucunda kuzeni Mehmed Ali Resulzade, Abbasgulu Kâzımzade ve Tağı Nağioğlu tarafından Bakü’de kuruldu. 1917’de M. Emin Resulzade’nin lideri olduğu Müsavat Fırkası ile Nesib Bey Yusufbeyli’nin lideri olduğu “*Türk Edemi-Merkeziyyet Fırkası*” birleşti. Ekim 1917’de Bakü’de Parti’nin Birinci Kurultayı düzenlendi. Kurultay’da bölgesel muhtariyet ilkesi ileri sürüldü. Partide üç grup hâkimdi: Resulzade Grubu, Mirza Bala Grubu ve Nesib Bey Grubu. Bu gruplar sırasıyla; burjuvazi, inkılâpçı solcular ve toprak ağalarından oluşan sağıcılardan oluşmaktaydı. Parti Bakü’nün işgali sonrasında 1920’de SSCB tarafından yasaklandı. 1992’de yeniden kuruldu. Parti günümüzde iktidarda olan ve İlham Aliyev’in başında bulunduğu Yeni Azerbaycan Partisi’ne muhaliftir.

⁵ Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan’ın önemli devlet adamları ve yazarlarından biridir. 1884’te Bakü yakınlarındaki Novhanı köyünde doğmuş, 6 Mart 1955’te Ankara’da şeker hastalığından vefat etmiştir. “*Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti*” nin kurucularından ve ilk başkanı da olan Mehmet Emin Resulzade, “*Müsavat Partisi*” nin lideri ve “*Himmet Partisi*” nin de kurucusu olarak siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Gazetecilik, edebiyat ve tarih alanlarında eserler vermiş ve 1911’den itibaren yayımlanan “*Türk Yurdu*” dergisinin faal yazarlarından olmuştur. “*Bir kere yükselen bayrak, bir daha inmez!*” sözü de ona aittir.

⁶ Josef Stalin, 18 Aralık 1878’de Gürcistan’ın Gori kentinde doğmuş, 5 Mart 1953’te Moskova’da ölmüş bir Sovyet devlet adamı ve diktatördür. Gerçek adı Josef Vissarionovich Dzhughashvili olan Stalin, Rusya “*Sosyalist Demokrat İşçi Partisi*” ne katılarak devrimci faaliyetlere başlamış ve Lenin’in ölümünden sonra Sovyetler Birliği’nin lideri olmuştur. Stalin, ülkeyi endüstriyel ve askerî bir süper güç hâline getirmiş, ancak bunun karşılığında milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Stalin, II. Dünya Savaşı’nda Nazi Almanya’sına karşı savaşmış, Kore Savaşı ve Soğuk Savaş’ın başlangıcında da etkili olmuştur. Ayrıca “*Marksizm-Leninizm*” adını verdiği ideolojiyi benimsemiş ve “*Stalinizm*” olarak adlandırılan politika ve uygulamaları hayata geçirmiştir.

⁷ Nisan 1920’de işgal edilen Azerbaycan’da “*Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi*” (AGDK) kurulmasına karar verildi. Komite Başkanlığına Neriman Nerimanov getirildi. 1921’de de bu komite, “*Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi*” ne (AMYK) dönüştürüldü. 1937’ye kadar yüksek yasama kurumu olarak görev yaptı. Bu tarihten sonra Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ASSC) anayasasının kabulü ile birlikte ASSC’nin Âli Sovyet’ine dönüştü. Ve böylece Âli Sovyet tek parti üzerine kuruldu. Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi 1920’de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyet’ini (1920-1946) oluşturarak kendisine sorumlu hâle getirdi. Adı 1946’dan sonra Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu olarak adlandırılmaya başlandı.

isteklerinin yerine getirilmesi koşuluyla bir anlaşma metni hazırlayarak bunu Azerbaycan Komünist Fırkası'na ilettili. Buna göre; 1- Rus ordusu Bakü'ye girmeden, demiryolu ile doğrudan Anadolu'ya yardıma gidecek, 2- Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü bütün saldırı ve sınırlamalara maruz kalmayacak, 3- Azerbaycan ordusu olduğu gibi kalıp dağıtılmayacak, 4- Azerbaycan fûruk-ı siyasiyesi hürriyet ve serbestîlerini koruyacaklar, 5- Sâbık rica, hükümet üyeleri ve milletvekilleri siyasi suç ile itham edilmeyecek, 6- Bağımsız şekilde toplanacak Azerbaycan şûraları hükümetin yönetim şeklini belirleyecekti (Resulzade, 1990: 85). Komünistler görünüşte bu şartları kabul ederek yönetimi ele geçirdiler.

Bolşevikleri çok iyi tanıyan Mehmet Emin Resulzade işgalden önce Rusların verdiği muhtıra üzerine parlamentodaki son konuşmasında Azerbaycan'ın teslim edilmesinin ne demek olduğunu iyice anlaşılması gerektiğini vurguladı (Resulzade, 2005: 24). Ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan'ın gerçek "kurtarıcısı" olmasına rağmen Kızıl Ordu'nun işgalci olduğunu, bir takım yanlış algıların oluşturulmaya çalışıldığını ve Hükümet'in komünistlere teslim edilmemesi gerektiğini şu cümleleriyle dile getirdi:

"...Efendiler! Türkiye Azerbaycan'ın halâskândır. Amal-i Millîyemizin temsil eylediği mukaddes bir memlektir. Onun halâsına giden kuvveti biz memnuniyetle istikbal ve teşyi ederiz. Fakat bir şartla ki, bu kuvvet bizim hürriyetimizi, istiklalimizi çiğnemesin. Hâlbuki efendiler, bize sormadan hududumuzu geçen herhangi bir kuvvet dostumuz değil, düşmanımızdır. Duyduğumuz bu propaganda bir düşman propagandasıdır. Bizi iğfal ediyorlar. Yalandır. Gelen ordu Rus ordusudur. Onun istediği 1914 yılı hudutlarına konmaktır. Anadolu imdadına gidecek bahanesiyle yurdumuza giren bu işgal ordusu buradan bir daha çıkmak istemeyecektir. Kızıl Rusya ile behemehâl anlaşmak için hükümeti, mutlaka Bolşeviklere teslim ve ültimatomen kabul etmek zilletine katlanmağa ihtiyaç yoktur. Bu mütecasirane ültimatomen kemal-i nefretle reddediyoruz. İstiklalimizi göz bebeği gibi müdafaaya karar veren bir Meclis'e dinlediği bu ültimatomen kabul etmek, hükümeti kendi eliyle dost kisvesine bürünmüş düşmana teslim etmektir. Biz burada milletin irade ve arzusu ile geldik, bizi buradan yalnız kuvvet ve süngü çıkarmalıdır." (Şimşir, 1995: 46).

Mehmet Emin Resulzade'nin bu konuşmasına ve Müsavat Partisi'nin muhalefetine rağmen, bir değişiklik olmadı. Farklı bir çözüm üretilmedi. İşgalden önce Kafkas İttihad Fırkası ile Bakü'deki Bolşevikler Hükümet'e başvurdu. Bu sırada Bolşevik Kızıl Ordusu, Bakü'ye beş-altı saatlik uzaklıktaydı. İttihad Fırkası ile yerli Bolşevikler, Hükümet'ten gelen orduya karşı konulmamasını istedi. Bu istek Hükümet tarafından uygulanmak zorunda kaldı. Kızıl Ordu 28 Nisan Çarşamba günü saat 02.00'de Bakü'yü işgal etti. İşgal sırasında bir karışıklık çıkmadı (Karabekir, 2008: 769).

Hükümetin istifası üzerine Bolşevikler 28 Nisan 1920'de anma töreni etkinlikleri düzenlediler ve bugüne "Nisan Devrim"⁸ adını verdiler (Yılmaz, 2011: 98).⁹ Böylece Komünist Parti yönetimi ele geçirmiş oldu. Aynı gün komünistlerce Vlademir Lenin'e bir telgraf gönderildi. Telgrafta; devrimci işçi sınıfının isteği doğrultusunda yönetimin ele geçirildiği; ancak Komünist Hükümet'in dışarıdaki "haydutların" zorlamalarına ve içerideki "ihtilalcilerin" faaliyetlerine karşı zayıf duruma düşürüldüğü ifade edilmekteydi. Komünistler kurulacak "dünya hâkimiyetine" karşı Sovyet Rusya ile ortak bir mücadelenin oluşturulması gerektiğini vurguladı. 1 Mayıs 1920'de Kızıl Ordu birlikleri Azerbaycan'ı tamamen işgal ederek Bakü'ye girdi. Böylece Azerbaycan'da Komünist yönetim bütün siyasi partilerin onayıyla iktidara geldi. Kızıl Ordu ise iktidarın meşru destekçisi olarak görev almaya devam etti (Mammadov, 2008: 92; Eröz, 1982: 257).

TBMM'nin Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi Karşısındaki Tavrı

Azerbaycan'daki siyasi durum ile ilgili gelişmeler Kâzım Karabekir'e 27 Nisan 1920'de ulaşan bir telgraf aracılığıyla ulaştı. TBMM de bu durumdan haberdar edildi (Öztürk, 1981: 122). Telgrafta; Nesib Bey Yusuf'un Başkanlığı'ndaki Azerbaycan Hükümeti'nin Bolşevik destekçisi sosyalist ve ittihatçı üyelerinin istifası ve Azerbaycan Millet Ordusu'nun Bolşeviklik lehindeki etkileri sonucunda Azerbaycan Hükümeti'nin düşürüldüğü belirtilmekteydi. Yeni Hükümet'in oluşturulmasının Müsavat Fırkası'ndan Mehmed Hasan Hacı tarafından kabul edildiği ve bütün partiler tarafından kendisine tam destek verildiği ifade edilmekteydi (TBMMZC, Devre: I, Cilt: 1, 27 Nisan 1336: 89).

TBMM, Azerbaycan'ın bağımsız kabul edildiğini sanmakla birlikte ülkede yaşanan mezalim ile ilgili herhangi bir bilgi de Türkiye'ye henüz ulaşmamıştı. Bunun nedeni; TBMM'ye bu yönde haberlerin gelmemesiydi (Bayur, 1989: 170). Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi üzerine III. Fırka Kumandanı Miralay Rüştü Paşa'nın¹⁰ Kâzım Karabekir Paşa'ya 1 Mayıs 1920'de gönderdiği raporda; Azerbaycan'daki

⁸ "Aprel İhtilali" olarak da adlandırılmaktadır.

⁹ SSCB'nin 30 Aralık 1922'de kuruluşu sonrasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın da dâhil olduğu Kafkasya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin üyesi olarak birliğe dâhil edildi.

¹⁰ 1872'de Erzurum'da doğdu. Ömer Bey'in oğludur. 1893'te Mühendishane-i Berri Hümayun'u Üsteğmen olarak tamamladı. 1912-1913'te Balkan Savaşları'na katıldı. Yaptığı görevlerden bazıları şunlardır: Birinci Dünya Savaşı'nda 9. Kolordu Topçu Komutanlığı, 9. Kafkas Tümeni Komutanlığı, 1920'de 15. Kolordu Komutan Vekilliği ve Trabzon Vali Vekili, 1922'de Başkomutanlık Mahkemesi Üyeliği, 1923'te Erzurum Milletvekili. İstiklal Madalyası sahibi olan Rüştü Paşa, adının İzmir suikastında geçmesi nedeniyle 13 Temmuz 1926'da idam edildi.

İttihad Fırkası'nın duruma hâkim olduğu ve Hükümet'in İttihad Fırkası tarafından yönetilmesinden dolayı Bolşeviklerin devletin iç işlerine karışmadıkları ifade edilmekteydi (Genelkurmay Başkanlığı, 1989: 34-35; Karabekir, 2008: 770).

Diğer taraftan Millî Mücadele'nin yürütülmesi için Rusya'dan gelecek para ve silah yardımı da (Müderrişoğlu, 2013: 498-498) TBMM'nin Bolşevik Hükümet'i ile yakınlaşmasında etkili oldu.¹¹ Buna göre 24 Mayıs'ta Moskova'dan Fuat Sabit (Ağacık) Bey tarafından gönderilen raporda belirtildiği üzere paranın miktarı ilk etapta bir milyon altın olarak belirlenmiş, askeri mühimmat ve silahın miktarı ise 60.000 tüfek (20.000 Rus, 20.000 Fransız, 20.000 İngiliz) her bir tüfek için 3000 fişek, 112 ve 10 ağır top olacağı vurgulanmıştı (Karabekir, 2008: 779-880). Türkiye'nin zor savaş koşulları altında kalmış olması da Türk-Bolşevik ittifakını zorunlu hale getirmekteydi. Millî amaçlarına ulaşamayan Bakü Türklerinin Bolşevikler aleyhinde karşı harekâta geçmeleri Bolşeviklerin Türkiye'ye yapacağı yardımı engelleyebilirdi (Hızal, 1961: 92). Bu nedenle TBMM'nin siyasi dengeyi iyi kurması gerekliydi.

2 Ağustos 1920'de Azerbaycan'da bulunan Hâlil (Kut) Paşa tarafından gönderilen telgrafta ise Azerbaycan'ın artık bağımsız bir Cumhuriyet olduğu ve hiçbir şekilde Bolşeviklerin Hükümet'e müdahale etmedikleri şöyle belirtilmekteydi:

"...Azerbaycan başlı başına müstakil Sosyalist Sovyet Cumhuriyetidir ve Rus Federasyonuna dâhil değildir. Nerimanof idaresinde bulunan heyet-i hükümet, henüz inkılâbî idare eden bir heyet-i muvakkatedir. Buna (Refkom) derler ki revolüsyon komitesi demektir. Bu refkomlar, hakiki intihabatın icrasını müteakip infisah ederek yerlerini Şuralara terk edecektir. Azerbaycan Şuraları intihabları da başlamıştır. Azerbaycan'da bulunan Rus Kızıl Ordusu Azerbaycan inkılâbını müdafaa için olup hükümet işlerine müdahaleleri yoktur. Azerbaycan Cumhuriyeti Kızıl Ordu şeklinde bir fırka ihzar etmektedir. Eski ordu esasen dağılmıştır." (Bayur, 1971: 607-608).

Azerbaycan'dan Türkiye'ye gönderilen yanlış bilgilendirmeler sonucunda Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi ile ilgili başlangıçta olumlu bir tavrın oluşması çok doğaldı. Bolşeviklere duyulan sempati onların lehineydi. Bolşeviklerin amacı da buydu. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa'nın Azerbaycan'daki Bolşevik zulmünden kaçarak Türkiye'ye gelen Türklerin anlattıklarına inanmaması da buna bir örnekti. Kâzım Karabekir Paşa bu durumu şöyle ifade ediyordu:

"...3 Temmuz Bakü'den firar ederek karargâha gelen Bahattin Efendi isminde son zamanda Bakü'de polis müdürlüğünde bulunmuş olan bir zat -Türk olup Nuri Paşa kafilesi ile Azerbaycan'a geçenlerden- Bolşevikler hakkında pek fena şeyler anlattı. Bolşeviklerin her şeyi yağma ettiklerini ve Çarlık Rusya'sından daha vahim bir surette Rusluk tahakkümü yaptıklarını Bakü'de gözüyle gördüğü vak'aları zikrederek söylüyordu. Azerbaycan'dan kaçıp gelen birkaç ihtiyat zabiti de buna yakın ifadelerde bulunuyordu. Bunların Nuri Paşa maiyetinde bulunmuş olmaları sözlerini tamamıyla doğru telakkiye maniydi." (Karabekir, 2008: 909).

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Kâzım Karabekir Paşa'da Nuri Paşa ve ekibinin Azerbaycan'da yürüttükleri faaliyetlere karşı bir güvensizliğin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi Nuri Paşa'nın Bolşeviklerle olan mücadelesinin Bolşeviklerin Türkiye'ye karşı şüpheyi düşmesine neden olacağını düşünmekteydi (Cebesoy, 2002: 30-31). Bu düşüncesinde de haklıydı.

Anadolu'da Türklere Ermeniler tarafından yapılan katliamların bir benzerini Azerbaycan'da görmek mümkündü. 28 Nisan'da Pankaratov komutasında Bakü'ye giren Bolşevik Ermeniler kısa süre sonra şehir halkının yarısından fazlasını -on altı bin Azerbaycan Türkünü- katlettiler (Mızrak, 2016: 78) Bu durum Azerbaycan'daki Milliyetperverler tarafından Bolşeviklere karşı isyan girişimlerinin yapılmasına neden oldu.

Azerbaycan'daki bağımsızlık mücadelesini yönetenler ve Bolşeviklere karşı Gence'de isyan hareketini başlatan Türkler hakkında "İngiliz siyasetine alet" oldukları ve Türkiye'ye karşı vefasız bir tutum sergiledikleri yönünde Türkiye'de değerlendirmeler yapılmaktaydı (Rezultade, 1990: 100). Bu, Bolşevikler ve taraftarlarının bir algı oyunuydu. Ayrıca Bolşevikler tarafından gerçekleştirilen katliamlar ve diğer siyasi gelişmeler ile ilgili bilgilerin gerçeğışı olarak Türkiye'ye gelmesinin de bir sonucuydu.

Azerbaycanlı Milliyetperverler Türkiye'ye karşı ne "vefasız" ne de "lakayd" idi. Bunu ispat edecek örnekler çoktu: İngilizler, Bakü'de etkin olduğu dönemde Türklerin Azerbaycanlılar tarafından "kurtarıcı" olarak görülmesi, İzmir'in işgali üzerine Azerbaycanlılar tarafından birçok yerde Millî mitinglerin düzenlenmesi, Müsavat Fırkası'nın yayın organları "Azerbaycan" ve "İstiklal" mecmualarında Türkiye'nin "ölmez bir kuvvet olduğu" ile ilgili yazıların yayımlanması, Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonrasında yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğunun ifade edilmesi Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye karşı vefasız ve kayıtsız kalmadığına ait örneklerdi (Rezultade, 1990: 101). Diğer taraftan Azerbaycanlıların Bolşeviklere karşı mücadele girişimlerinde bulunmaları bir vefasızlık olarak görülmemeliydi. Bu, işgal edilen bir ülkenin bağımsızlık için verdiği mücadelenin bir sonucuydu. Aynı şekilde Millî Mücadele'yi yönetenlerin Bolşevik Ruslar

¹¹ Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere; Kafkasya'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletinin kurulmasını sağladı. Kendisine bağlı bu devletlerle Rusya'yı Güney Kafkasya'dan ayırmayı başardı ve böylece Bakü petrolerinden yoksun bıraktı. Bu stratejik bölgede Türkiye'ye karşı bir baraj kurmuş oldu. Anadolu'daki Millî Mücadele liderleri de doğuda İngiltere'nin desteği ile Doğu Anadolu'da genişleme amacı olan Ermenistan'a karşı bir saldırı hazırlığı yapıyorlardı. Güney Kafkasya'daki bu "İngiliz barajı" Türk-Bolşevik iş birliği ile sağlanabilirdi. Sovyet yöneticileri yeni rejimi Rusya'da yerleştirmeye çalışırken, Rusya'daki Türk Müslüman halklar "Yeşil Ordu"yu kurarak Amiral Aleksandr Vasiliyeviç Kolçak ve General Anton Denikin'in ordularını etkisiz hâle getirmeye başlamışlardı. TBMM Hükümeti'ne yardım ile Bolşevikler Rusya'daki ve dünyadaki Türk ve Müslüman halkların desteğini ve sempatisini kazanacaklardı.

ile siyasi ilişkiler kurması Azerbaycanlılara karşı da “vefasızlık” değildi. Bu ilişki sadece menfaate dayalıydı. Bolşeviklerle kurulan ilişkilerin ve verilen bazı tavizlerin amacı; Ruslardan alınan yardımlar ile Millî Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasını sağlamaktı. Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasından sonra Türkiye Komünist Partisi’nin kapatılması buna bir örnekti.

Azerbaycan’da Bolşeviklerin başa geçmesi üzerine TBMM Hükümeti tarafından Azerbaycan ile yine de bağlantı kurulmaya çalışıldı. Çünkü Azerbaycan’ın bir gün tekrar kurtarılacağı göz önünde bulundurulmaktaydı. TBMM’nin bunu yaparken takındığı tavır daha çok “denge politikası” üzerine kuruluydu.¹² TBMM, İtilaf Devletlerinin Bolşeviklere karşı yaptıkları ilişkileri bozma siyasetine karşı da temkinli davranmaktaydı (Korsun, 2020: 35).

Türkiye’nin Azerbaycan’ın kurtarılmasına yönelik girişimleri Bolşevikler ile ilişkilerinin bozulmasına neden olabiliirdi. Bu da yıkıcı sonuçları beraberinde getirebilirdi. Bunun gibi bir durum karşısında Kafkaslardaki Türk ve Müslümanlar ağır bedeller ödeyebilir ve Ruslar bu sefer de yönlerini Türkiye’ye çevirebilirdi. Bu ihtimalleri göz önünde bulunduran TBMM, Bolşeviklerle olan ilişkilerinin bozulmamasına dikkat ettiği gibi Azerbaycan’daki Türk ve Müslümanların da zarar görmemesini elinden geldiğince sağlamaya çalışacaktı. Nitekim Kâzım Karabekir 27 Mart 1921’de Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği bir telgrafta gelişmeleri şöyle özetlemektedir:

“...bundan sonraki şark siyasetimizi bir harp planı gibi esaslı düşünölmeli ve tespit edilerek alakadarane pek mahremane tevdi olunmalı ve artık olur olmaz esbaba ve şunun bunun parlak sözleriyle tahavvüle uğramamalıdır.” (Karabekir, 2008: 1042).

Kâzım Karabekir Paşa gönderdiği telgrafta düşünölmeli gereken iki durumun söz konusunu olduğunu, bunlardan ilkinin Rusların Kafkasya bölgesine hâkim olacakları diğerinin ise Bolşeviklerin bölgeden ayrılmaları ihtimalinin olmasıydı. Ayrıca İtilaf Devletlerinin TBMM Hükümeti’ne Rusların zayıfladığı ve parçalanacaklarına yönelik propagandalarına da inanılmaması ve onlara karşı Bolşeviklerin güveninin kazanılması gerektiğini de şöyle vurgulamaktaydı: *“...Ruslar Kafkasya’ya hâkim oldukları müddetçe onlarla dost ve hatta müttefik bulunmalıyız. Bu da Rusların menafi-i hayatiyesinde fiilen ve kavlen gözümüz olmadığına onları inandırmakla olur.” (Kârabekir, 2008: 1042).* Ruslara karşı takip edilecek bu politikanın doğruluğu sonraki süreçte anlaşılacaktı¹³ (Gürün, 1991: 277).

Kâzım Karabekir Paşa Bakü’deki Türkiye temsilcilerinin TBMM Hükümeti’nin siyaseti dışına çıkmamaları gerektiğini de vurgulamaktaydı. Ona göre kişisel duyguları ağır basan elçiler Türkiye’ye yarardan çok zarar getirebilirdi. Aynı zamanda bu kişilerin propagandalara karşı ters bir tepki vermemeleri de önemliydi. Kâzım Karabekir Paşa bunu başarmanın yolunu şu cümleleriyle ifade etmekteydi:

“...İtilaf devletleri o kadar kuvvetli propaganda yapıyor ki ve o kadar masraflar ediyor ki bunların karşısında şaşırılmamak için büyük dirayet ve zekâ ile beraber pek de metin bir ahlaka malik olmak lazımdır. Aksi halde antanta kendi amalini bizim memurlarımıza takipte devam edecekler ve Kafkasya’da mukabil inkılap hücrelerini bizim siyasi memurlarımızın muhitinde teşkil ile Ruslarla aramızda ebedi kuşku bulunduracaklardır. Bu ise Rusların kavi olduğu müddetçe bizim için felaketli bir siyasettir.” (Karabekir, 2008: 1043).

Mustafa Kemal Paşa’nın Bolşeviklerle İlgili Tutumu ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin mağlubiyeti sonrası Mustafa Kemal Paşa’nın öncülüğünde Millî Mücadele’nin başlatılması neticesinde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yeni bir boyut kazandı. Bunda Mustafa Kemal Paşa’nın gelişmeleri doğru değerlendirerek hareket etmesi etkili oldu. Diğer taraftan Sovyetlerin de Türk-Azerbaycan ilişkilerinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek de doğru olacaktır. Çünkü bu dönemde hem Türkiye’nin hem de Azerbaycan’ın Sovyetlere karşı tutumu birbirinden farklılık arz edecektir. Bu süreçte Sovyetler, Azerbaycan için bir tehdit unsuru olarak görülürken, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere TBMM Hükümeti için Sovyetler, Millî Mücadele açısından bir fırsat ve “stratejik bir müttefik” olarak görölmüştür (Ağayev, 2006: 5).

Sovyetlerin 1920’de Azerbaycan’ı işgali sonrasında Mustafa Kemal Paşa Azerbaycan ile askeri ve özellikle de siyasi ilişkileri geliştirmeye çalıştı. İşgal süreci ve sonrasında Azerbaycan’ın Bolşevikleştirilmesi, Mustafa Kemal Paşa’nın bu süreçteki çabalarını zorlaştırdı. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa Azerbaycan ile ilgili amaçlarını gerçekleştirmek için Bolşeviklere yaklaşma politikasını benimsedi ve kendisi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini iki başat amaç doğrultusunda gerçekleştirmeye çalıştı: Bunlardan ilki Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruyarak desteklemek, diğeri ise Millî Mücadele süresince Azerbaycan’ı Türkiye’ye maddi ve manevi anlamda katkı sağlayacak bir müttefik hâline getirmek idi. Bunu gerçekleştirmek için bu yolda önemli

¹²Batı Cephesi’nde savaşan Türk ordusunun Sakarya Nehri’nde Yunanlıları yenilgiye uğratması üzerine Fransa 20 Ekim 1921’de Türkiye’de Ankara Antlaşması’nı tanıyan bir antlaşma imzaladı. Fransa’nın bu tavizkar tutumunun nedenleri bu dönemde Sovyet karşıtı politikanın başında bulunması ve Türkiye’yi bu politikası etrafında kendi tarafına çekmek istemesiydi. Fransa bu amaç doğrultusunda Türkiye’ye bir dizi taviz vermeyi de göze almıştı. Ancak TBMM’nin denge siyaseti sonucu Fransa’nın Sovyet Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki ilişkileri bozma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

¹³ 19 Mart 1945’te Sovyet Hükümeti tarafından Türk Büyökelçisi çağrılarak Sovyet-Türk dostane ilişkilerinin devam etmesi noktasında, 17 Aralık 1925’te imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması’nın İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği şartlar sonucunda feshedildiği ve antlaşmanın savaşın getirdiği yeni şartlara uymadığı için yeniden oluşturulması gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu da Rusların ele geçireceği her fırsatı kendi lehlerine kullanacaklarının önemli bir göstergesiydi.

olan şey Bolşeviklerin de desteğini almaktı (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-azerbaycan-iliskileri-1919-1938>). Nitekim bunu yapacağı siyasi hamlelerle gerçekleştirecekti.

Mustafa Kemal Paşa'nın temel düşüncesi başlangıçta emperyalizmin temsilcisi Batı'ya karşı ortak görüşe sahip olan Bolşeviklerle yakınlaşarak bundan faydalanmaktı. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın "*pragmatist*" bir yaklaşımla olayları gözlemlediği anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşanan gelişmeler her ne kadar olumsuz görünse de Türkiye açısından bu gelişmelerden yararlanmanın yolunu bulduğu bir realitedir. Burada Mustafa Kemal Paşa Batı'ya karşı Sovyet Rusya'yı bir denge unsuru olarak kullanmıştır. Buna Millî Mücadele'nin hazırlık safhasından itibaren bu süreçte önemli hizmetleri olan kişilerin Bolşeviklerle ilişkileri de örnektir (Korkmazcan, 2016: 106).

Mustafa Kemal Paşa'nın belirlediği Millî politika ve bağımsızlık anlayışı sadece Türkiye'nin vizyonu ile değil, aynı zamanda Türk dünyasının birlik ve bağımsızlık vizyonu ile de uyumludur (Kılıç, 2000: 53-54). Bu nedenle Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi sonrasında da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini geliştirme adına bazı önemli girişimlerde bulunulduğunu söyleyebiliriz. Bu adımları şöyle özetleyebiliriz:

26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın V. Lenin'e yazdığı mektup, Türkiye ile Sovyetler arasındaki resmi ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Mektubun içeriğinde; diplomatik ilişkilerin tesisi teklif edilmiş, Rusya'dan Türkiye'ye yürüttüğü bağımsızlık savaşında yardım etmesi istenmiştir. Buna karşılık olarak Türkiye, Sovyet Rusya ile birlikte emperyalist güçlere karşı ortak bir mücadele verecekti. Neticede Sovyet Hükümeti TBMM'yi tanıyan dünyadaki ilk hükümet oldu ve Moskova, Ankara ile dostluk münasebetlerinin kurulmasından yana bir karar aldı (Kolesnikov, 2010: 27).

Türk-Bolşevik ilişkilerini şekillendirecek ikinci önemli adım yine Türkiye'den geldi. Bu doğrultuda TBMM Hükümeti Bolşeviklerle temasa geçerek bir uzlaşmaya varma amacıyla Moskova'ya bir heyet göndermeye karar verdi. Başkanlığında Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) Bey'in bulunduğu beş kişiden oluşan bu heyet (19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşan Türk Heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı: Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Doktor Albay İbrahim Tali (Öngören), Rize Mebusu Osman (Özgen) Bey (Rusça bildiği için) ve Kurmay Yarbay Seyfi (Düzgören) Bey), 11 Mayıs 1920'de (Trabzon-Batum-Bakü yolu kullanarak) Moskova'ya gönderildi (Çağlar, 1997: 23; Aslan, 2002: 15).

Heyetin gönderilme amacını Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu cümleleriyle ifade ediyordu:

"...heyetin esas vazifesi, Rusya ile irtibat tesis etmektir. Rusya'nın, hükümetimizle akdedeceği muahedenin bazı hükümleri, 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiş olmakla beraber, vaziyetin icabı olarak itilaf mümkün olmayan bazı noktalardan dolayı teahhür etmiştir. Moskova Muahedesi namı ile yad olunan vesika-ı düveliyenin (diplomatik belgenin) imzası, ancak 16 Mart 1921'de mümkün olabilmıştır." (Atatürk, 1995: 452).

Bu süreçte TBMM'de Bolşevikler ile ilişki kurulması kararına karşı çıkanlar olmuştu: Başta Tunalı Hilmi ve Ali Şükrü Beyler olmak üzere Meclis'teki milletvekilleri arasında Bolşeviklik ve Bolşevikler konusuyla ilgili belirgin bir güvensizlik söz konusu idi (TBMMZC, Devre: 1, Cilt: 1, 11 Mayıs 1336: 256-261). Ancak Mustafa Kemal Paşa TBMM'de yaşanan tartışmalara karşı şu ifadelerle karşılık vermiştir:

"...iptida kendi kuvvetimize ehemmiyet veriyoruz. Fakat kendi kuvvetimize düşmanlarımızın adedinin çokluğunu nazar-ı dikkate alarak kuvvet ilave etmek bir farizadır. Bu suretle bittabi, Şark'tan gelmesi muhtemel olan müspet kuvvetlere iltifat edeceğiz. Ancak bu noktadan iki ciheti birbirinden tefrik etmek lazımdır. Biri, Bolşevik olmak; diğeri, Bolşevik rüyasıyla ittifak etmek. Biz, Heyet-i İcraiyeye, Bolşevik rüyasıyla ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile bizim iştigale ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi, kemal-i ciddiyet ve ehemmiyetle takip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidimiz berkemaldır." (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 2, 29 Mayıs 1336: 64; Borak, 2004: 50).

Bekir Sami Bey'in Moskova'da Bolşeviklerle yaptığı görüşmeler zor şartları beraberinde getiriyordu. 24 Ağustos 1920'de iki ülke arasında iş birliğine dayanan antlaşma parafe edilmiş olsa da üç gün sonra Bolşevik Dışişleri Bakanı G. Çiçerin Türkiye'den Van ve Bitlis bölgelerinin Ermenilere verilmesini istemişti. Ancak bu istek TBMM tarafından reddedilmiş ve 26 Şubat 1921'de Yusuf Kemal Bey başkanlığında yenilenen Türk Heyeti, Bolşeviklerle görüşmelere yeniden başlamıştı. Netice itibarıyla 16 Mart 1921'de iki ülke arasındaki ilişkiler "*Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*"nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Kolesnikov, 2010: 28; Kansu, 1986: 591).

Moskova Antlaşması Türkiye-Azerbaycan ilişkileri etrafında değerlendirildiğinde özellikle 3. ve 15. Maddeler bu ilişkilerin geleceğini belirlemektedir. 3. Madde'de belirtildiği üzere Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğuna bırakılmakta ve buraya yerel bir özerklik verilmektedir. Bu madde her iki ülkenin birbiriyle iletişimde olmasını sağlama açısından önemlidir. 15. Madde'de ise Rusya, Türkiye ile Kafkas Cumhuriyetleri arasında yapılacak antlaşmalarda; Moskova Antlaşması'nın onlarla ilgili maddelerini mezkûr cumhuriyetlerin kabulünü zorunlu kılmak için, o cumhuriyetler nezdinde gerekli olan girişimleri yapmayı taahhüt etmekteydi. Yani Türkiye ve Kafkas Cumhuriyetleri arasında yapılacak antlaşmalarda Rusya aracılık edecekti. Bu da Türkiye ile Azerbaycan'ın arasında

girmiş olması demektir (Soysal, 2000: 33, 36).

13 Ekim 1921'de Türkiye ile Kafkas ülkeleri arasında imzalanan Kars Antlaşması da Türkiye-Azerbaycan ilişkileri açısından değerlidir. Çünkü bu antlaşmaya göre; Türkiye Moskova Antlaşması ile çizilen doğu sınırını Kafkas ülkelerine de onaylatmıştı. Antlaşma hükümlerinde, Rusya'nın etkisi göz ardı edilemez. Ancak Türkiye, Kars Antlaşması sonunda; Azerbaycan ile arasında bir Ermenistan'ı kabul ediyor olsa da antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra, Azerbaycan Hükümeti tarafından Ankara Büyükelçiliği'ne İbrahim Abilof atanmış ve itimatnamesini verdiği sırada Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yapmış, konuşmasında da Azerbaycan'ın bağımsızlığı için şunları ifade etmiştir:

"...Millî hudutlarımız dâhilinde hür ve bağımsız yaşamak istiyoruz... Azeri Türklerinin dertleri kendi derlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nail olmaları, hür ve bağımsız olarak yaşamaları bizleri pek ziyade sevindirir. Türk'ün saadeti ve mazlumların kurtuluşu yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeye hazır bulduklarına dair olan beyanınız, istilacılara karşı Türk'ün ve mazlumların kıymetini artıran pek kıymetli bir sözdür... Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin iki kardaş millet arasındaki bağların ve alakaların daha sağlam ve daha metin bir hale konulmasına bütün kuvvetiyle çalışacağını, bu konuda zatiâlinize elden gelen her türlü yardımı yapacağını temin eylerim." (Hâkimiyet-i Millîye, 15 Ekim 1921: 1).

Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi sonrası Ankara Hükümeti, Azerbaycan ile ilişkilerini eğitim alanında da kuvvetlendirmek istemiştir. Konuyla ilgili olarak Kâzım Karabekir Paşa büyük çaba sarf etmiştir. Bununla ilgili olarak Karabekir Paşa, Bakü temsilcisi Memduh Şevket (Esental) Bey'e 27 Nisan 1922'de gönderdiği yazıda; Doğu Cephesi Sanayi Mekteplerinden kırk öğrencinin Bakü'de deri imalathanesinde çalışarak yetiştirilmeleri için -Nafia Komiseri Hasan Hacinski'nin onayıyla- Kars'tan kırk öğrencinin gönderileceği ve bunların kabullerinin Azerbaycan Hükümeti tarafından Doğu Cephesi Kumandanlığı'na haber verilmesi istenmesine rağmen bu girişimler sonuçsuz kalmıştır (Ağayev, 2006: 294).

İki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğini belirleyen diğer önemli gelişmelerden biri de 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın işgali sonrası Bolşevik rejiminden kaçıp Azerbaycan'dan Türkiye'ye iltica eden siyasi mülteci sorunu idi. Siyasi mülteciler dışında; önemli siyasetçiler, devlet memurları, Azerbaycan Millî Ordusu subayları, aydınlar, tüccarlar ve halk kitleleri de vardı. Bu mesele TBMM tarafından görüşülmüş ve gereken maddi ve manevi destek sağlanmıştı. Nitekim 4 Mayıs 1921'de İçişleri Bakanlığı'ndan TBMM Bakanlar Kurulu'na gönderilen yazıdan bunu anlamak mümkündür: Kararnamede şunlar ifade edilmektedir:

"Memleketlerinde husule gelen vaziyet-i siyasiye neticesi olarak gördükleri tazyik üzerine Azerbaycan'dan Anadolu'ya iltica eden siyasi mültecilerin Muhacirler'in tahsisatından işeleri lüzumu Dâhiliye Vekâleti'nin 4 Mayıs 1921 tarihli ve İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti 929 numrolu tezkiresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 04.05.37 tarihindeki içtimasında karargir olmuştur." (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, [BCA], Yer: 30.18.1.1./3.18.16).

Türkiye'ye gelen siyasi mültecilerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzade idi. Kendisi 1922'de Tatarların yardımı ile Moskova üzerinden gizlice İstanbul'a gelmiş ve burada faaliyetlerine devam etmiştir: M. Emin Resulzade, 1922'de İstanbul'a gelip yerleşti. Burada Azerbaycan Millî davasını ayakta tutmak ve Sovyetlere karşı yapılan Millî Mücadele'yi manevi açıdan desteklemek için "Yeni Kafkasya" adı ile bir gazete kurdu. Yayın programında; "Milliyetçi, radikal ve demokrat" olduğu belirtilmekteydi. Gazete kısaca; Türkçülüğü savunmakta ve Türklerin birbirleriyle kültürel olarak tanışmalarını, iletişim kurmalarını, tek bir manevi duygu içerisinde bağımsızlıklarını savunmalarını istemekteydi (Resulzade, 1990; Şimşir, 1995: 27). Türkiye'ye iltica etmiş olan ve sürgün hayatının bir kısmını Türkiye'de geçiren Mehmet Emin Resulzade, Türkiye'nin kendisini kabul etmesinden ötürü birçok kez teşekkür yazısı göndermiş ve manevi destek ricasında da bulunmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi [TDA], Yer: 571/34747-136892-39). Bu talep geri çevrilmemiş ve Türk Hükümeti tarafından kendisine vize de verilmiştir (TDA, Yer: 525/38631-155921-99).

Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye-Azerbaycan ve diğer Türkî Cumhuriyetler ile fiili ilişkilerinin geliştirilmesine ve devam etmesine katkı sağlamak amacıyla yaptığı girişimlerden biri de 1928'de Türkiye'de Yeni Türk Harflerinin kabul edilmesi olmuştur (Koçak, 2023: 267). Ancak bu durum Sovyetleri rahatsız etmiş ve 1938'de alfabe değişikliğine gidilerek kendi alfabeleri olan Kiril alfabetesini kullanmaya başlayıp yüksek eğitimde de Rusçayı zorunlu hâle getirmiştir.

Sonuç

Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi süreci, XX. yüzyılın başlarındaki siyasi karışıklıkların izlerini taşımaktadır. Bu dönemde, Çarlık Rusya'nın çöküşü ve Sovyet etkisinin artması, Azerbaycan'ı karmaşık bir bağımsızlık mücadelesine sürüklemiştir. Sovyet Kızıl Ordusu'nun 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgali ile ülkenin bağımsızlık arayışının yerini, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüşmesine bırakmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu süreçte Azerbaycan'ın yanında durarak bölgesel dengeyi etkilemiş ve Sovyet etkisine karşı açık bir tavır sergilemiştir. Diplomatik çabalar, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıma adına önemlidir. Ancak Bolşevik baskısı altında sınırlı kalmıştır. TBMM'nin tutumu Türkiye'nin bölgedeki bağımsızlık hareketlerine verdiği destekle birlikte değerlendirildiğinde, dönemin siyasi dinamiklerine önemli bir katkı sağlamıştır.

Bugün, Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi ve TBMM'nin bu süreçteki tutumu, bölgesel ilişkilerin tarihinde kritik bir dönemi temsil etmektedir. Bu olaylar, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin köklerini şekillendirmiş ve bölge ülkeleri arasındaki bağları da etkilemiştir. Ancak Sovyet etkisi altında Azerbaycan'ın kaderi değişmiş ve bağımsızlık arzusu bir müddet bastırılmıştır. Bu tarihi döneme dair yapılan analizler, bölgesel politikaların karmaşıklığını anlamak adına önemlidir ve Türkiye'nin o dönemdeki dış politika stratejilerinin izlerini sürmek, bugünkü ilişkilerin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Netice itibarıyla Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi ve TBMM'nin bu konudaki tutumu, tarihsel bir perspektifle incelendiğinde, bölgesel siyasetin dönemindeki zorluklarını ve Türkiye'nin bölgesel denge politikasındaki önemli rolünü aydınlatıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşivler- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Resmî Yayın ve Tutanaklar- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ)

Sürelî Yayın- Hâkimiyet-i Millîye

Genelkurmay Başkanlığı. (1989). *Türk İstiklâl Harbine katılan tümen ve daha üst kademelerdeki komutanların biyografileri*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.

Ağayev, M. (2006). *Millî Mücadele yıllarında Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri* (Tez No: 216991). [Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Akpınar, Y. (2008). Mehmed Emin Resulzade. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, 2-5. <https://islamansiklopedisi.org.tr/resulzade-mehmed-emin>

Aslan, Y. (2002). *Mustafa Kemal-M. Frunze görüşmeleri: Türk-Sovyet ilişkilerinde zirve*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atatürk, M. K. (1995). *Nutuk* (Haz: B. Yazıcı). İstanbul: Süryay.

Azerbaycan Mümessili Dün İtimatnamelerini Takdim Eyledi. (1921, 15 Ekim). *Hâkimiyet-i Millîye*, 323, 1.

Azərbaycan Respublikası, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. (2014). *İstiqlal mücadiləmizin parlaq siması Məhəmməd Əmin Rəsulzadə*. Bakı: F. Köçərli Adına Respublika Uşaq Kitabxanası Elmi-Metodika Şöbəsi.

Baykara, H. (1975). *Azerbaycan İstiklal mücadelesi tarihi*. İstanbul: Halk Yayınları.

Bayur, Y. H. (1971). Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarıda Akımlar. *Belleten*, 35(140), 587-654. <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/422/tur>

Bayur, Y. H. (1989). *XX. Yüzyılda Türklüğün tarih ve acun siyasası üzerindeki etkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Benhur, Ç. (2023). Josef Stalin (1879-1953). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/josef-stalin-1879-1953/>

Benhür, Ç., & Eraslan, M. (2021). Nanking'in işgali ve Türk basını. *Selçuk Türkiyat Dergisi*, 53, 379-396.

Borak, S. (2004). *Atatürk'ün gizli oturumlarda konuşmaları*. Ankara: Kırmızı-Beyaz Yayınları.

Büyükşahin, M. (2020). *Kafkasya'nın alev gülü: Azerbaycan*. İstanbul: Commerce Ltd.

Carr, E. H. (1989). *Bolşevik devrimi I* (Çev. O. Suda). İstanbul: Metis Yayınları.

Carr, E. H. (2015). *Lenin'den Stalin'e Rus devrimi 1917-1929* (Çev. L. Cinemre). İstanbul: Yordam Kitap.

Cebesoy, A. F. (2002). *Moskova hatıraları* (Haz. O. S. Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayınları.

- Çağlar, G. (1997). *Hüsrev Bey Hey'et-i Nasihası (Nisan-Haziran 1920)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Eröz, M. (1982). *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet ilişkileri, 1920-1953*. Ankara: TTK Yayınları.
- Hızal, A. H. (1961). *Kuzey Kafkasya: Hürriyet ve istiklâl davası*. Ankara: Orkun Yayınları.
- Kansu, M. M. (1986). *Erzurum'dan ölene kadar Atatürk'le beraber II*. Ankara: TTK Basımevi.
- Karabekir, K. (2008). *İstiklal harbimiz II*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıç, S. (2000). Atatürk'ün büyük özlemi Türk dünyasında kültür birliği. *Atatürk Dergisi*, 3(1), 53-60.
- Koçak, D. (2023). *Atatürk inkılaplarının Türk ulusal basınındaki yansımaları (1922-1938)* (Tez No: 828769). [Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü].
- Kolesnikov, A. (2010). *Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri* (Çev. I. Kamalov). Ankara: ATAM.
- Korkmaz, T. (2023). Türkiye-Azerbaycan ilişkileri (1919-1938). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-azerbaycan-iliskileri-1919-1938>
- Korkmazcan, N. S. (2016). Atatürk'ün dış politika anlayışının TBMM'nin ilk dış politika kararı üzerinden değerlendirilmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(4), 99-124. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aitdergi/issue/43373/528364>
- Korsun, N. G. (2020). *Türk-Yunan savaşı 1919-1922* (Çev. C. Pekşen). İstanbul: Kronik Kitap.
- Mammadov, A. (1982). *Siyasilerin psikoloji portreleri*. Bakü: Araz Yayınları.
- Mızrak, G. (2016). *Aldatılan kimlik: İsyancı Ermeniler*. Ankara: Yazarın kendi yayını.
- Müderrisoğlu, A. (2013). *Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynakları*. Ankara: ATAM.
- Öztürk, K. (1981). *Atatürk'ün TBMM açık ve gizli oturumlarındaki konuşmaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Porsuk, N. (2019). *Azerbaycan'da uygulanan Sovyet politikalarına karşı Mehmet Emin Resulzade'nin fikirleri ve faaliyetleri (1920-1955)* (Tez No: 552071). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)* (Haz: Y. Akpınar, İ. M. Yıldırım, S. Çağın). İstanbul.
- Resulzade, M. E. (2005). *Rusya'da siyasi vaziyet*. Şanlıurfa: Yom Yayınları.
- Sarı, İ. (2017). *Büyük Türk tarihi*. Antalya: Nokta e-book.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin siyasal antlaşmaları (1920-1945) I*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sünbül, T. (1990). *Azerbaycan dosyası 1*. Ankara: Kök Yayınları.
- Şimşir, S. (1995). *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki hayatı, faaliyetleri ve düşünceleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Wood, A. (2005). *Stalin and Stalinism*. New York: Routledge.
- Yaguplu, N. (2015). *Mehmet Emin Resulzade ansiklopedisi*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği.
- Yılmaz, Ö. (2011). Güney Kafkasya Azerbaycan Cumhuriyeti siyasi gelişmeler (1991-2010). In N. İyikan (Ed.), *Orta Asya-Güney Kafkasya siyasi gelişmeler* (pp. 199-229). İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Structure Abstract

As it is known, several political transformations have taken place in Azerbaijan since the 20th century. This led to the beginning of an important process that would affect the balance in the Caucasus region. In this process, with the collapse of Tsarist Russia and the 1917 October Revolution, Azerbaijan started a new era by seeking independence. However, this beginning was prevented by the intervention of some states in the region and Azerbaijan could not achieve the desired result. The most important reason for this was the Bolsheviks. The establishment of a government under the Bolsheviks accelerated the process of Bolshevization in Azerbaijan.

The process of the Bolshevization of Azerbaijan bears traces of the political turmoil of the early twentieth century. During this period, the collapse of Tsarist Russia and the growing Soviet influence led Azerbaijan to a complex struggle for independence. With the invasion of Azerbaijan by the Soviet Red Army on 27 April 1920, the country's quest for independence was replaced by its transformation into a Soviet Socialist Republic.

The Grand National Assembly of Turkey stood by Azerbaijan in this process, influencing the regional balance and displaying a clear attitude against Soviet influence. Diplomatic efforts were important in recognizing Azerbaijan's independence. However, they remained limited under Bolshevik pressure. When evaluated together with Turkey's support for the independence movements in the region, the Turkish Grand National Assembly's stance made a significant contribution to the political dynamics of the period.

The attitude of the Grand National Assembly of Turkey in this process is very important. Because both Turkey's political relations with Soviet Russia and the desire not to leave Azerbaijan alone caused Turkey to prefer a pragmatic way in this process. Turkey always preferred to stand by Azerbaijan and showed a clear attitude towards the Soviets. As stated in the study, there was a preference to be on the side of Azerbaijan in the founding cadre and the Turkish Grand National Assembly, especially Gazi Mustafa Kemal. However, this preference was carried out in a way that would not negatively affect diplomatic relations with the Soviets. Because the support of the Soviets was very important for Turkey during the War of Independence.

Today, the Bolshevization of Azerbaijan and the position of the Turkish Grand National Assembly in this process represent a critical period in the history of regional relations. These events have shaped the roots of Turkey-Azerbaijan relations and influenced the ties between the countries of the region. However, the fate of Azerbaijan changed under Soviet influence and the desire for independence was suppressed for a while. Analyses of this historical period are important for understanding the complexity of regional politics, and tracing Turkey's foreign policy strategies at the time can contribute to understanding today's relations.

In conclusion, the Bolshevization of Azerbaijan and the Turkish Grand National Assembly's stance on this issue, when analyzed from a historical perspective, illuminates the difficulties of regional politics at the time and Turkey's important role in the regional balance policy.

This study aims to explain the Bolshevization process of Azerbaijan and to give an answer to the question, what was the attitude of the newly established Turkey and especially the Turkish Grand National Assembly in this process? In addition, Turkey-Azerbaijan relations will be analyzed how they were shaped by evaluating the ideas of Turkey's founding cadre. Thanks to the data obtained with this study, it will be possible to understand the regional and political dynamics of the period from a historical perspective.